Guia de **rapinyaires** de Catalunya

Fran Trabalon i Àlex Ollé

Cossetània Edicions

Guies de camp

Guia de **rapinyaires** de Catalunya

Fran Trabalon i Àlex Ollé

Cossetània EDICIONS

Primera edició: febrer 2017

@ dels textos: Fran Trabalon i Àlex Ollé
@ de l'edició: Cossetània Edicions

Edita:
9 Grup Editorial
Cossetània Edicions
C/ Violeta, 6 – 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91 – Fax 977 61 43 57
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

Disseny i composició: Nèlia Creixell

Portada: Esparver cendrós. © Víctor Estrada

Contraportada: Niu de milà negre. © Jordi Bermejo

Làmines d'identificació: Martí Franch
(fotografies de les làmines: Fran Trabalon,
excepte Ramon Fortià [làmina 5, 3b]
i Juan Sagardía [làmina 6, 3b])

Impressió: Anmán
ISBN: 978-84-9034-525-2
DL T 34-2017

SUMARI

7 Pròleg

8 Agraïments

9 Com s'ha d'utilitzar aquest llibre

CAPÍTOL I

13 **Introducció**

14 **Topografia d'un rapinyaire**

15 **La migració dels rapinyaires a Catalunya**

19 **Estat de conservació dels rapinyaires**

23 **La muda en els rapinyaires**

CAPÍTOL II

Espècies d'aparició regular a Catalunya

30 Aligot vesper *Pernis apivorus*

36 Esparver d'espatlles negres *Elanus caeruleus*

41 Milà negre *Milvus migrans*

45 Milà reial *Milvus milvus*

49 Trencalòs *Gypaetus barbatus*

55 Aufrany *Neophron percnopterus*

60 Voltor comú *Gyps fulvus*

65 Voltor negre *Aegypius monachus*

70 Àguila marcenca *Circaetus gallicus*

75 Arpella vulgar *Circus aeruginosus*

81 Arpella pàl·lida *Circus cyaneus*

86 Arpella pàl·lida russa *Circus macrourus*

92 Esparver cendrós *Circus pygargus*

98 Astor *Accipiter gentilis*

104 Esparver vulgar *Accipiter nisus*

109 Aligot comú *Buteo buteo*

114 Àguila calçada *Aquila pennata*

119 Àguila daurada *Aquila chrysaetos*

125 Àguila cuabarrada *Aquila fasciata*

130 Àguila pescadora *Pandion haliaetus*

135 Xoriguer petit *Falco naumanni*

140 Xoriguer comú *Falco tinnunculus*

146 Falcó cama-roig *Falco vespertinus*

151 Esmerla *Falco columbarius*
157 Falcó mostatxut *Falco subbuteo*
163 Falcó de la reina *Falco eleonorae*
169 Falcó pelegrí *Falco peregrinus*

CAPÍTOL III
175 **Làmines d'identificació i taula fenològica**

CAPÍTOL IV
183 **Espècies d'aparició accidental a Catalunya**

184 Àguila marina *Haliaeetus albicilla*
186 Aligot rogenc *Buteo rufinus*
189 Aligot calçat *Buteo lagopus*
191 Àguila cridanera *Aquila clanga*
194 Àguila pomerània *Aquila pomarina*
196 Àguila cridanera x Àguila pomerània *Aquila clanga x pomarina*
198 Àguila imperial ibèrica *Aquila adalberti*
201 Falcó llaner *Falco biarmicus*
203 Falcó sagrat *Falco cherrug*

207 Bibliografia

Pròleg

Els rapinyaires són un grup d'aus popular entre els científics i conservacionistes, així com entre els aficionats a les aus. Són innombrables els estudis de les diverses espècies de rapinyaires i, tanmateix, també ho són els articles científics en revistes i els incomptables llibres que tracten diversos aspectes de la seva biologia i ecologia. Aleshores, per què cal escriure un altre llibre on també es tracten aspectes de la biologia dels rapinyaires?

Tot i que es tracta d'un altre llibre sobre rapinyaires, aquest destacarà per sobre dels altres. Tractant-se dels rapinyaires de Catalunya, posa el focus en una àrea relativament petita, la qual cosa significa que els autors, catalans ells mateixos, coneixen de debò el tema del qual tracten. Aquest llibre va molt més a fons que la mitjana dels manuals, tot desxifrant els secrets de la vida dels rapinyaires de Catalunya. Els autors són joves, amb coneixements i entusiastes del tema, i aquest enfocament nou es palpa molt bé per tot el llibre.

Els resultats dels seguiments i estudis en l'àmbit local sempre han de formar la base sòlida del coneixement. Quan obres com aquesta es puguin estendre a àrees més grans, estats o fins i tot continents, tindrem una millor disposició per conèixer les amenaces a què s'enfronten els rapinyaires. Així, només amb una profunda comprensió d'allò que passa localment, podrem formar un quadre general fiable; com més precisa és la informació local, més precisa serà la nostra comprensió general dels rapinyaires. Els estudis locals són de cabdal importància a l'hora de plantejar la conservació dels rapinyaires. Les aus es comporten de manera diferent d'una àrea a una altra, i les seves amenaces també varien d'una zona a una altra. Amb més informació, estarem millor preparats per protegir els rapinyaires en el futur.

Guia de rapinyaires de Catalunya és una edició molt benvinguda en la literatura existent dels rapinyaires.

Dick Forsman

Biòleg especialista en rapinyaires

Agraïments

Volem fer arribar el nostre més gran agraïment a l'amic Marc Bertran, per les moltes hores destinades a la discussió i realització d'alguns dels textos.

Un especial agraïment a José Luis Copete, que ens ha facilitat, literalment, milers de treballs i articles científics de totes les espècies citades al llibre, material que ha resultat bàsic. També ens ha guiat en aspectes molt diversos.

Aquest llibre s'ha realitzat indubtablement gràcies a la col·laboració d'una sèrie d'especialistes, que han permès millorar substancialment el contingut de les espècies. Aquesta obra ha hagut de ser retallada per qüestions editorials, però inicialment era molt més extensa, i va comptar amb nombroses coautories i revisors per espècie. Així, volem mostrar el nostre agraïment més profund a Oriol Alamany, Jordi Bermejo, Marc Bertran, Jaume Bonfil, Josep Bosch, Francesc Carbonell, Joan Estrada, Víctor Estrada, Ramon Fortià, Marc Gálvez, Joan Grajera, Gabriel de Jesús, Xavier Larruy, Francesc Xavier Macià, Toni Manpel, Santi Mañosa, Antoni Margalida, Joan Mayol, Carlos Palacín, Xavier Parellada, Manel Pomarol, Joan Real, Guillermo Rodríguez, Juan Sagardía, Joan Santandreu, Rafel Triay, Anna Varea i Íñigo Zuberogoitia.

A Martí Franch, pel seu art en l'elaboració de les taules comparatives d'espècies conflictives, i a Miguel Ángel Fuentes, per les dues magnífiques il·lustracions que encapçalen els capítols d'espècies.

Als diferents autors que ens han cedit amablement fotografies, com és el cas del Camilo Albert, Rafael Armada, Lorenzo Ardanuy, Jordi Bas, Toni Batet, Jordi Bermejo, Marc Bertran, Josep Bosch, Albert Burgas, Daniel Burgas, Stephen Daly, Víctor Estrada, Ramon Fortià, Marc Gálvez, Daniel López-Velasco, Klaus Malling Olsen, Antoni Margalida, Jordi Martí-Aledo, Joaquim Martínez, Júlio Pérez Cañestro, Juan Sagardía, Rafel Triay i Xavier Villegas.

A tot un seguit de persones que han ajudat a la millora dels textos o a la discussió de certs plomatges, com Raül Aymí, Albert Burgas, Josep Bosch, Marc Gálvez, Cristian Jensen, Toni Mampel, Jordi Martí-Aledo, Xavier Parellada, Roine Strandberg i Francesc Xavier Macià. Finalment, a tots els observadors que ens han facilitat dades d'interès, entre els quals hi ha Carlos Álvarez-Cros, Marc Anton, David Bigas, Gerard Dalmau, Carles Domingo, Màrius Domingo, Glòria Fila, Miguel Ángel Fuentes, Marcel Gil, Marc Llobet, Ferran López, Xavier Sampere, Roger Sanmartí i Pere Serrano.

Per últim, a Dick Fosman per la realització del pròleg.

Com s'ha d'utilitzar aquest llibre

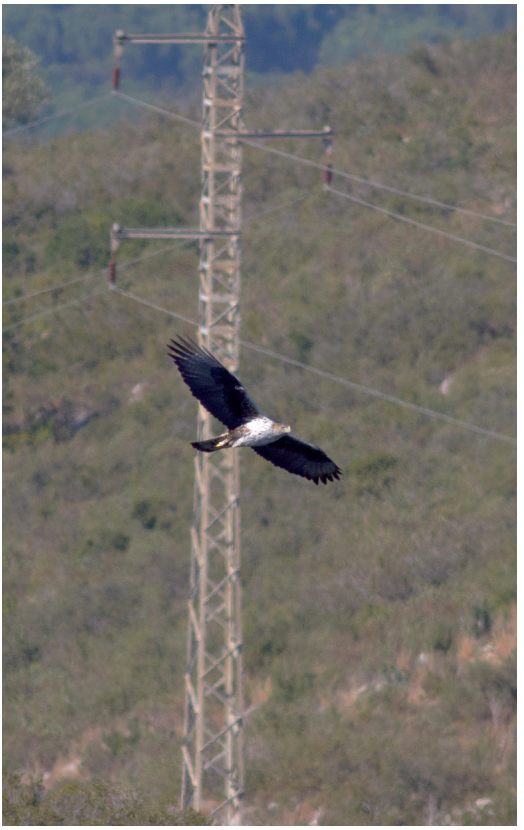
FTC

Aquesta guia pretén compaginar els aspectes que la facin mereixedora d'aquest terme amb un volum d'informació sobre els aspectes generals de la biologia, ecologia i identificació de les poblacions de rapinyaires diürns de Catalunya. En el transcurs de l'elaboració, s'han produït canvis destacats pel que fa a la nomenclatura i, de manera més rellevant, a la mateixa taxonomia; així, l'IOC (International Ornithologists Union Committee) i altres escoles taxonòmiques han reemplaçat els falconiformes just darrere dels piciformes, tot abandonant la tradicional associació amb els accipitriformes. No obstant això, tant des del punt de vista de l'ecologia com de la biologia, o senzillament des de la perspectiva cultural, el concepte de rapinyaires s'associa igualment amb els accipitriformes i falconiformes. Pel que fa als estrigiformes, ja fa molts anys que, per regla general, es tracten per separat.

Al capítol de la **introducció** es fa un repàs principal a la topografia i a la numeració de les rèmiges d'un rapinyaire, les migracions, estat de conservació i processos de muda. L'apartat d'espècies ha seguit el criteri taxonòmic i ordenació recomanada per l'AERC (Association of European Rarities Commitees) i el BOU (British Ornithologists' Union), tot utilitzant els noms en català segons l'última versió 4.0 de la Llista Patró dels Ocells de Catalunya publicada per l'ICO (Institut Català d'Ornitologia).

Per a cadascuna de les **espècies d'aparició regular a Catalunya**, és a dir, aquelles que es troben al llarg de l'any o d'una època determinada d'aquest, o bé en períodes de temps curts durant les seves migracions, però de manera regular, s'exposen, a part d'una breu introducció de l'espècie, els següents apartats:

- **Grau d'amenaça:** s'anota el grau d'amenaça en el context de Catalunya i d'Europa. En el primer cas, seguint les categories atorgades a l'*Atles dels ocells nidificants de Catalunya 1999-2001*. S'empren les següents categories, actualitzades l'any 2012 i ordenades per grau d'amenaça: preocupació menor, vulnerable, proper a l'amenaça, en perill, i en perill crític. En algunes espècies no figura el grau d'amenaça català, atès que són molt escasses o no nidificants. Per a la determinació en l'àmbit europeu, se segueix l'*European Red Bird List*, efectuada per BirdLife el 2015.

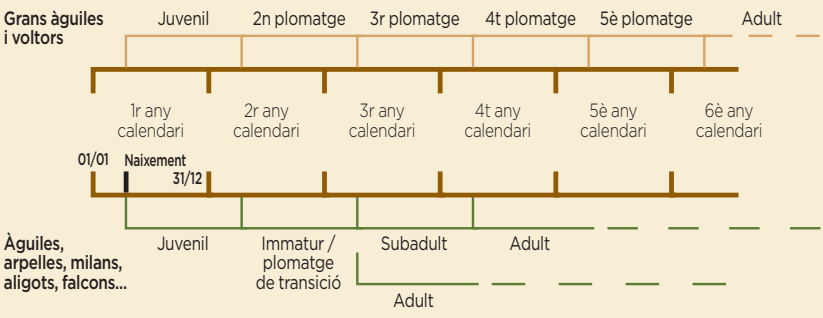

FTC

- **Distribució:** s'esmenta la taxonomia de l'espècie, i s'indica si és monotípica o politípica. En aquest darrer cas, s'assenyalen les diferents subespècies observades o presents dins de l'àmbit català.
- **Desplaçaments i migracions:** s'especifica el seu estatus a Catalunya, ja sigui resident, estival nidificant, estival no nidificant (estiuejant), hivernant o migrant, així com la informació fenològica si aquesta és prou destacada.
- **Requeriments ecològics:** s'esmenta el tipus d'hàbitat seleccionat a Catalunya, tot indicant el rang altitudinal, extensions ocupades i les seves característiques principals, així com requisits indispensables o que simplement afavoreixen la seva presència.
- **Reproducció:** desglossat segons subapartats de nidificació, niu, festeig, posta, polls al niu i emancipació i dependència.
- **Alimentació:** s'explica el règim alimentari predominant a Catalunya o, per defecte, a la península Ibèrica.
- **Població:** valors en xifres del nombre de parelles o d'individus de la població del Principat. Això no obstant, també s'indica l'estimació d'individus hivernants.

- **Identificació:** aspectes generals de biometria com longitud total (L), envergadura (E), llargada de l'ala i pes. Aquests darrers s'expressen segons el sexe (♀ = femella; ♂ = mascle) atès el dimorfisme sexual que presenten els rapinyaires. Finalment, un càlcul de la longevitat màxima trobada en estat salvatge. La identificació de l'espècie en l'àmbit general és una breu descripció amb les característiques més visibles al camp, tant en vol com perxat, i la confusió amb altres espècies similars. Els diferents plomatges es mostren a partir de fotografies. En les imatges s'anota, quan és possible, l'edat i el sexe, així com l'època de l'any, i s'expliquen aspectes diferenciadors que es poden observar al camp. En alguns casos, s'especifica la subespècie per mostrar caràcters que ajuden a la identificació.

Edats	
Juvenil	Primer any de vida natural. Plomatge que s'adquireix al niu, anomenat de primera generació, essent uniforme a totes les rèmiges.
Immatur	A partir que inicia la primera muda completa, i on reemplacen les plomes de primera generació per altres noves de segona generació. Aquesta muda s'inicia a partir de la primavera del 2n any calendari i la seva finalització és variable segons l'espècie. S'allarga fins a la primavera el 4t any calendari en aquelles espècies de maduració lenta. També s'anomena plomatge de transició entre el juvenil i el subadult o adult. En espècies de maduració lenta, aquesta fase es pot perllongar fins a la primavera del 4t any calendari.
Subadult	Estadi previ al plomatge adult, i on encara presenta caràcters d'immatur. No obstant això, ja no té cap ploma juvenil a les rèmiges.
Adult	Plomatge d'aspecte definitiu, en què és impossible d'assignar l'edat precisa. Segons l'espècie, renova totes les rèmiges en un sol cicle de muda o, per a aquelles espècies més grans, en dos o més cicles.

Al final de la llista de les espècies es troba també un conjunt de sis **làmines comparatives** entre els parells d'espècies que usualment són més conflictives per als observadors. Aquestes taules pretenen mostrar gràficament aquells aspectes que més poden ajudar a identificar determinats plomatges especialment difícils.

Finalment, es mostra una **taula fenològica** de presència i de muda de la primera generació de primàries.

Després de les espècies que tenen una aparició regular a Catalunya, hi ha un apartat per a les **espècies d'aparició accidental a Catalunya**. El criteri que s'ha seguit per incloure aquestes espècies és que tenen menys de cinc citacions homologades a Catalunya pel Comité de Rarezas CR-SEO, quan es tracta de rareses en l'àmbit estatal, o pel Comitè Avifaunístic de Catalunya CAC, quan es tracta de rareses en l'àmbit català. Els textos d'aquestes espècies reprodueixen, a petita escala, els mateixos que els referents a la resta.

CAPÍTOL I

Introducció

Topografia d'un rapinyaire

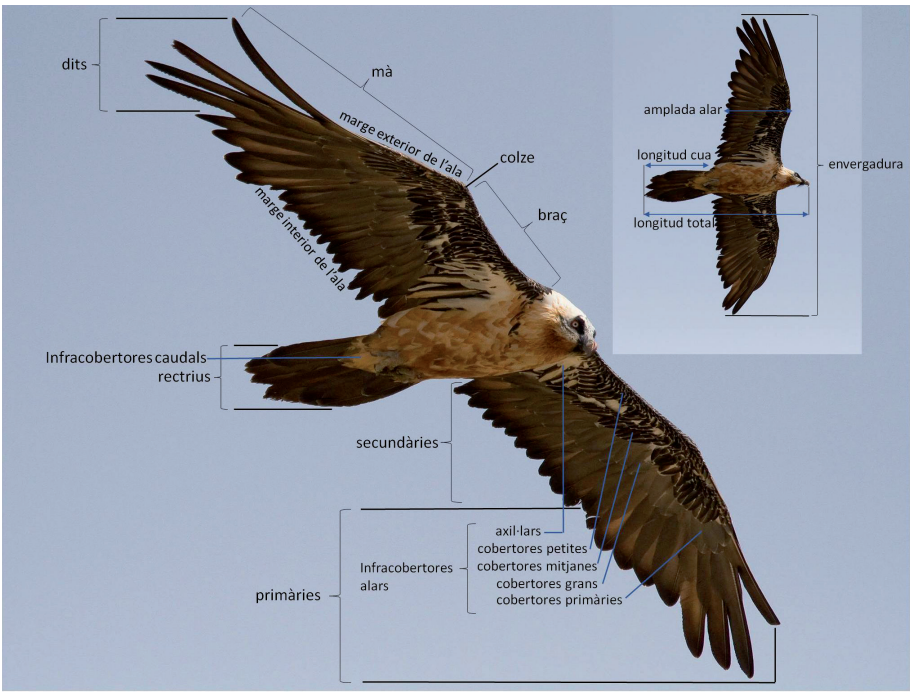

Figura 1. Parts inferiors de la topografia d'un rapinyaire en vol. MARC BERTRAN

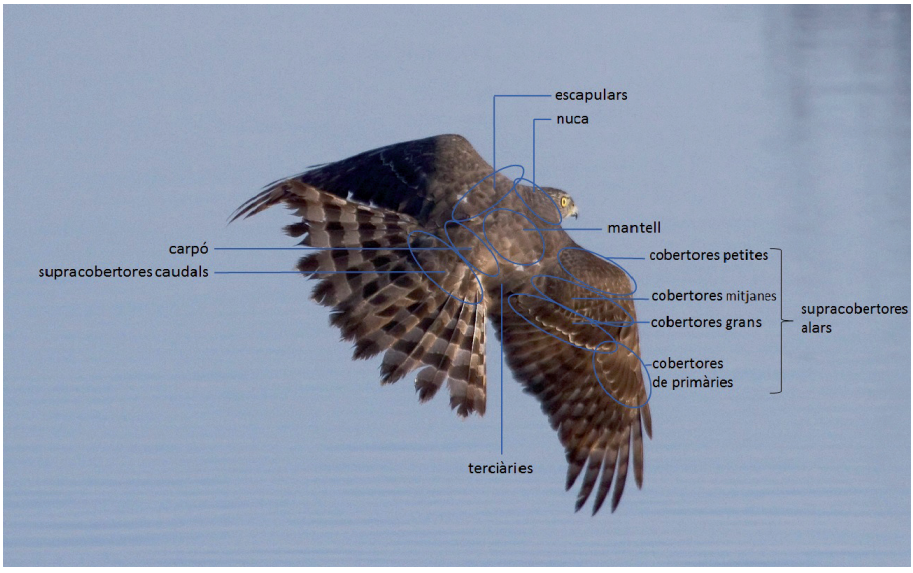

Figura 2. Parts superiors de la topografia d'un rapinyaire en vol. MARC BERTRAN

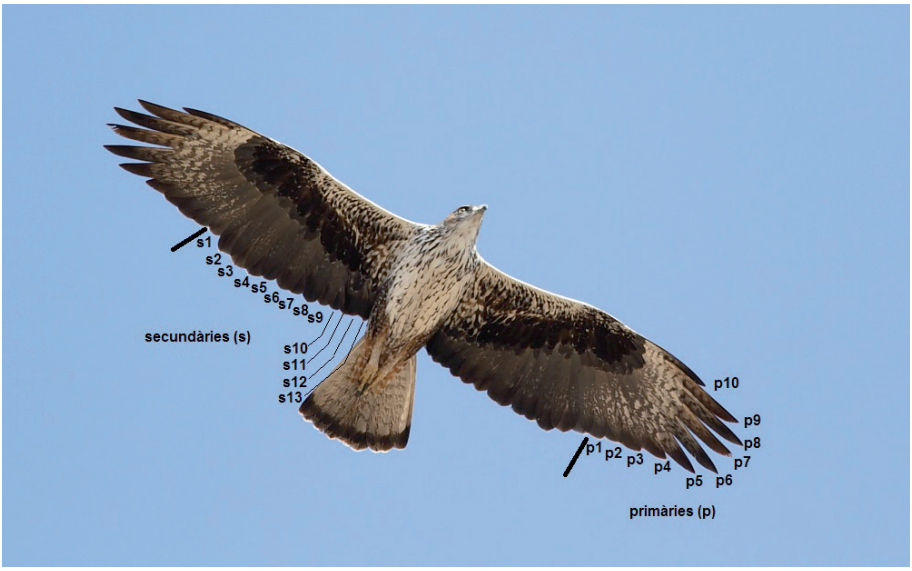

Figura 3. Numeració de les rèmiges. AOT

La migració dels rapinyaires a Catalunya

La migració és el moviment que duen a terme moltes espècies d'animals, des de les zones de nidificació fins a les àrees d'hivernada i a la inversa. En el cas de les aus, aquesta afecta, ja sigui en l'àmbit local o regional, més de la meitat de les espècies existents i, òbviament, els rapinyaires no en són una excepció. Hi ha moltes espècies que senzillament efectuen moviments altitudinals de poca envergadura; uns bons exemples són els xoriguers comuns i els esparvers vulgars residents a Catalunya, que crien en gran part del territori, i també a l'estatge subalpí dels Pirineus, i que durant la tardor es desplacen a cotes més baixes, com ara planes i la mateixa franja litoral, per hivernar. Però milers d'exemplars d'aquestes dues espècies també arriben durant els mesos més freds des de països del centre i nord d'Europa. Aquest darrer fenomen és el que es coneix pròpiament com a migració, tot i que els desplaçaments altitudinals, també anomenats dispersions, també podríem definir-los així. A més, moltes espècies, com ara l'àguila marcenca, l'aligot vesper, el xoriguer petit, el falcó de la reina o el falcó mostatxut, viatgen encara molt més al sud, fins a l'Àfrica subsahariana. A l'hemisferi nord, els ocells es desplacen de sud a nord a finals d'hivern i primavera, des de les àrees d'hivernada fins a les zones de cria, fet que coneixem com a migració prenupcial. La

migració postnupcial, en canvi, implica el moviment de tornada cap als quarters o zones d'hivernada, i es produeix des de finals d'estiu i durant la tardor.

Les espècies tenen un calendari fenològic de migració, a vegades molt marcat. Així, per exemple, l'aligot vesper és escàs abans del maig, quan milers d'exemplars passen per Catalunya volant cap al nord. Només una part insignificant d'aquest contingent es queda a niar al país. Durant l'agost, especialment cap a finals de mes, i a principis de setembre, els adults migren en direcció sud, sovint en grans grups. De mica en mica, els juvenils van apareixent, i a mitjans de setembre la pràctica totalitat d'exemplars són ja d'aquesta edat. A l'octubre passen els darrers exemplars, i al novembre es fa molt estranya la presència d'aquesta espècie a Catalunya.

La clau de volta de la migració de gran part dels accipitriformes es troba en els corrents tèrmics continentals. Quan el sol escalfa el terra cada matí, es crea un corrent d'aire ascendent, que tendeix a girar en el sentit contrari a les agulles d'un rellotge. La majoria d'espècies d'accipitriformes, igual que altres ocells planadors, com cigonyes i grues, tenen les ales força amples, circumstància que els permet aprofitar aquests corrents ascendents per tal d'enlairar-se i desplaçar-se d'un corrent a un altre sense haver d'invertir despeses importants d'energia, ja que pràcticament no han de batregar les ales. Les àguiles marcenques, migradores transsaharianes de llarga distància, necessiten buscar àrees que connectin amb València amb la mínima distància marina possible. Els falconiformes, i en menor mesura els accipitriformes del gènere *Circus*, amb ales més estretes i allargades, no depenen tant dels corrents tèrmics, i migren en fronts molt més amplis, quan no travessen directament el Mediterrani. Això no impedeix, per exemple, que es puguin observar gran nombre de xoriguers comuns migrant per la línia litoral, especialment durant

A part d'interès científic, les campanyes de seguiment de migració poden tenir un ús social important per acostar la població a l'observació de les aus i rapinyaires en concret. FTC

la segona quinzena de setembre. Per altra banda, tampoc no resulta excepcional que algunes altres espècies, com l'àguila calçada o el mateix aligot vesper, travessin obertes extensions oceàniques en el decurs dels seus viatges. Geogràficament, Catalunya presenta unes característiques que condicionen el trànsit dels rapinyaires en migració. Una d'aquestes característiques és la seva posició més oriental dins de la península Ibèrica, que alhora és l'extrem sud-occidental del continent europeu. Això vol dir que la migració des de les zones de nidificació situades al centre i nord d'Europa fins als quarters d'hivernada africans és molt més curta a través del país. Aquest fenomen és més accentuat si tenim en compte que el continent té molta més continuïtat cap a l'oest que no pas cap a l'est. La majoria dels rapinyaires, però, molt especialment els planadors, passen per Catalunya en direcció a l'àrea de l'estret de Gibraltar, que és el lloc de referència de pas per a molts dels rapinyaires que migren per l'oest del Mediterrani. Dins de la gran regió biogeogràfica del paleàrtic occidental, destaca l'estret de Messina a l'extrem sud d'Itàlia, i fins al cap Bon a Tunis, com a lloc important de pas dels rapinyaires. Més a l'est, trobem l'estret del Bòsfor, que uneix els mars de Màrmara i Negre, que connecten Europa amb Àsia Menor. Aquesta és una de les vies de migració més importants del món, especialment quan la mateixa línia de migració arriba a la latitud del Pròxim Orient, al sud d'Israel i Jordània, per on passen centenars de milers de rapinyaires cap a Àfrica a través del golf d'Aqaba i el mar Roig.

Però, tornant a Catalunya, la migració es pot observar en qualsevol lloc del territori, incloses l'alta muntanya i les extensions de mar obert properes a la costa. No obstant això, existeixen factors geogràfics que afavoreixen els passos migratoris en determinades àrees. La línia costanera és una de les rutes migratòries més importants, perquè la costa és, en si mateixa, un referent geogràfic, i el mar obert esdevé una clara barrera per a les aus planejadores. Uns bons exemples són les arpelles i àguiles pescadores, més comunes de veure aquí que a l'interior del país. Moltes de les que utilitzen la franja litoral com a via migratòria són igualment observades a les serres litorals.

La presència d'una cadena muntanyosa com els Pirineus implica que els rapinyaires han de travessar cotes altitudinals altes, però existeixen nombrosos colls i passos entre valls que sovint són utilitzats. A l'oest dels Pirineus, a Navarra, existeixen passos més baixos respecte dels Pirineus centrals, de manera que alguns colls, com el d'Organbidexka, tenen nombres de migradors molt elevats. A Catalunya, especialment durant la tardor, destaca la vall del riu Segre, connectat pel sector del Conflent per la Tet i l'Aude. Aquestes dues valls tenen un sentit nord-est a sud-oest, que utilitzen, sovint massivament, les àguiles marcenques i els aligots vespers, espècies que, sobretot a la tardor, són molt més nombroses per les valls de l'interior que per la costa.

Moltes espècies s'aturen allà on hi ha hàbitats adequats, per reposar i alimentar-se, de manera que les àguiles pescadores s'observen aturades als embassaments, rius i altres zones humides de tot el territori, i els milans negres freqüenten planes i abocadors, sovint en nombres molt elevats, en companyia dels més escassos milans reials. Les diverses situacions meteorològiques

tenen una implicació molt directa en el trànsit dels rapinyaires, sigui en l'àmbit local o regional. A tall d'exemple, els potents anticiclons que es formen al Mediterrani oriental al mes de maig poden provocar una circulació d'aire en sentit oest, des del sud d'aquests centres d'altes pressions, que afavoreix els falcons cama-rojos, comuns per l'Europa de l'Est en migració, a desplaçar-se a causa dels vents de cua cap al nord-est d'Àfrica o el llevant peninsular, la qual cosa provoca alguns anys d'irrupcions a Catalunya. De la mateixa manera, entre la segona quinzena de març i la primera de maig, les depressions que es formen al centre i est de la Mediterrània duen masses d'aire en sentit est, sovint amb forts vents del nord, cosa que empeny cap a Catalunya espècies més pròpies de l'est, com les arpelles pàl·lides russes o els mateixos falcons cama-rojos, vers les costes de la península Ibèrica. Tots aquests factors meteorològics tenen una elevada complexitat, ja que interactuen amb la geografia física i els moviments que moltes aus es troben efectuant de terres africanes cap a Europa, o viceversa si parlem de la migració postnupcial. Així, davant de condicions de forts vents adversos al sentit de la migració, es poden produir concentracions importants de rapinyaires, que resten sedimentats fins que les condicions meteorològiques milloren.

En línies generals, les vies migratòries són més utilitzades a la tardor que a la primavera, ja que la seva utilització els permet estalviar recursos energètics, sovint a costa de perdre una mica de temps. Durant la primavera, en canvi, moltes aus reproductores tenen pressa per arribar a les zones de nidificació i ocupar els territoris al més aviat possible, de manera que es poden veure per un front molt més ampli. Tot això, però, només té un caràcter general i, a part de les característiques pròpies de cada espècie, també hi ha sovint diferències entre sexes i edats. A diferència de la migració dels passeriformes i altres ordres, on hi ha una majoria d'espècies que migren de nit, els accipitriformes i falconiformes migren en hores diürnes, cosa que n'afavoreix l'observació. En aquest sentit, són molts els punts estratègics per observar-los amb relativa facilitat, i les campanyes de seguiment de la migració aporten nombroses dades d'interès, tant dels efectius i les tendències poblacionals com de la fenologia de pas. A més, és una activitat relativament còmoda, que és perfectament compartible entre diversos observadors i, per tant, sovint se'n deriva un ús social de sensibilització ambiental. En aquest sentit, a Catalunya, el degà en seguiments de migració és el parc de Collserola, on des de l'any 1989 es duen a terme campanyes ininterrompudament al turó de la Magarola. La ubicació, a l'àrea metropolitana de Barcelona, afavoreix la presència de curiosos, i són molts els aficionats que han començat observant aus en migració en aquest i altres indrets on es duen a terme els seguiments.